

Buzinkay Géza

Jó Pásztor Gyermekotthon az Úri utca 19-ben (1944. november-1945. március)

Magyarország náci megszállását, 1944. március 19-ét követően néhány nappal a protestáns egyházak Jó Pásztor néven egyesületet hoztak létre azzal a céllal, hogy a zsidó származású, de keresztény gyerekek mentését megszervezzék. Az evangélikus egyház részéről Sztéhlo Gábor, a Rókus-kórház lelkésze kapta meg az egyesület felügyeletének a feladatát. Május elején hívatta őt és egyik munkatársát Friedrich Born, a Nemzetközi Vöröskereszt delegátusa, és nekik szegezte a kérdést: *„Mit tesz az egyház a zsidókérdés ügyében?”* Ezt követően kezdődött meg a gyermekotthonok szervezése. *„Kivétel nélkül minden felekezeti egyháza segítőkész volt – emlékezett vissza Sztéhlo Gábor. -- A lelkészi hivatalok anyakönyvi kivonatok kiállításával igyekeztek segíteni; a zárdák és kolostorok sokaknak adtak menedéket, főleg a piaristák, bencések, a „szegény iskolanővérek” rendre nyitotta meg iskolájuk internátusait a menekülők előtt; Pannonhalma az elrejtőzők valóságos erődjévé változott.”*¹ Neÿ Klára Ostromnaplójában pedig a Várnegyeddel kapcsolatban írta, hogy *„Alig van ház és család, ahol ne rejtegetnének zsidókat, pedig az ezzel járó veszedelem korántsem lebecsülendő. Akit rajtakapnak, ugyanolyan elbánásban részesül, mint ők. Magam is szemtanúja vagyok egy alkalommal, amint mellőlem az utcán kérlelhetetlenül belöknek a deportáltak sorai közé egy fiatalembert, mert az a járdán állva, a mellette elvonuló csoporttól egy cédulát átvett. Egymásután létesíti a Nemzetközi és a Svéd Vöröskereszt menhelyeit, ahol legalább a gyermekek és asszonyok számára próbálnak védeltséget biztosítani több-kevesebb sikerrel.”*²

Born Svájcba történt visszatérése után írt jelentésében így mutatta be a magyarországi helyzetet: *„A nyilasok hatalomra jutása a zsidók könyörtelen üldözését hozta magával. Árva, kitalált, a sorsnak kiszolgáltatott gyermekek újbóli áradata indult meg. A delegáció gyermekvédelmi irodáiban naponta 30-40 anya jelent meg, segítségért könyörögve. Gyakran mindkét szülőt elhurcolták és a házfelügyelő jelentette be, hogy a kifosztott lakásokban kisgyerekekre találtak. Többször előfordult, hogy az ajtó elé kitették a gyerekeket, kosárban, cédulával – a Vöröskeresztől kérve a picikről gondoskodást.*

Hosszas tárgyalások után ígéretet kaptam a nyilaskeresztes kormánytól, hogy a delegáció védelme alatt álló gyermekotthonokat tiszteletben tartják. A pártszervezet azonban újra és újra megpróbált akadályokat gördíteni a gyermekvédő akció elé. 1944. november

végén nyilvánvalóan a párt nyomására szólított fel a kormány az otthonokban elhelyezett, nem árja gyermekek átszállítására a gettóba. (...) Sikerült a gyerekek gettóba szállítására kitűzött határidőt többször is meghosszabbíttatnom, utoljára december 24-éig. A város gyors körülfűzása és a hátra maradt nyilasok által kezdett ellenőrizhetetlen terror következtében az otthonokban lévő gyerekek,(...) veszélybe kerültek. (De) A gyerekek többsége túlélte a rémes vészkorszakot, s az azt követő ostromot is...³

Born 1944 augusztusában bízta meg Sztehlót azzal, hogy a Nemzetközi Vöröskereszt védnöksége alatt hozzon létre menedékhelyeket – hivatalos nevük: „Jó Pásztor Gyermekotthonok Vezetősége a Nemzetközi Vöröskereszt védelme alatt”⁴--, mivel az addigi lehetőségek telítődtek, kimerültek, és nem voltak képesek fogadni az egyre több veszélyeztetett embert. Born kész koncepciót közölt: a szervezetnek két szekciója lesz, a Joint vezetője a zsidó vallású gyerekek menhelyét, Sztehlo a kikeresztelkedettekét fogja irányítani, és mindkettőt a Nemzetközi Gyermekmentő Szövetség fogja ellátni élelemmel. Ez a koncepció a kényszer hatására idővel módosult, amint ez az Úri utca 19. gyermekotthonában is történt.

A gyermekmenhelyek létesítése számára pénzadományokat kértek, hogy kibérelhető lakásokat, házakat és villákat találjanak, amit az adott viszonyok között nehezítettek az óvatossági, megbízhatósági követelmények. A felajánlott helyszíneket előbb Sztehlo Gábor szemlélte meg, majd Friedrich Born kötötte meg a szerződéseket a Nemzetközi Vöröskereszt nevében, 1944 Karácsonyig 32 helyszínen, köztük az Úri utca 19-ben is.⁵ A Várnegyedben még két gyermekotthon létesült: az egyik egy ideig az Úri utca 16-ban, a másik a Lovas út egyik villájából az Országos Levéltár és az Állami Nyomda mélypincéjébe felköltöztetve.⁶ Alapelveként a gyermekotthonokba kerülő gyerekek ellátását a szülei fizették, ténylegesen azonban egyre kevésbé lehetett ezt véghezvinni, így erre is mind több támogatást igényelt a Vöröskereszt.

Sztehlo Gábor irodája a Fillér utcában több épületben is működött, s ez a Várnegyed szempontjából azt jelentette, hogy a Karácsonykor meginduló és február 13-ig tartó, több mint hét hetes ostrom idején alig tudta megközelíteni a vári gyermekotthonokat; visszaemlékezésében egyetlen esetről írt, amikor 1945. január 9-én meglátogatta a Levéltár pincéjét. A delegátus, Friedrich Born viszont a Sziklakórházban rendezte be az irodáját Karácsonytól,⁷ ahonnan a pincerendszeren keresztül viszonylagos biztonságban fel lehetett jutni a vári lakónegyedbe.

Minden gyermekotthon kapott hivatalos iratokat. *„Először is megállapítottuk a létszámot, ezt nem lehetett túllépní -- írta visszaemlékezésében Sztehlo Gábor .-- A*

létszámban megadtuk, hogy hány gyermek, hány gondozónő és hány alkalmazott lakja az otthon. Név, születési évszám, és szolgálati beosztás volt feltüntetve a Nemzetközi Vöröskereszt fejlécét viselő papíron, amelyet von Born tanácsos írt alá. Ezt az iratot minden otthon két példányban kapta meg, egyiket a kertajtón, másikat a villa kapuján kellett kifüggeszteni. A szövegben benne volt, hogy e lista másolata a Belügyminisztérium konzuli hivatalánál van bejelentésképpen; azonkívül: a ház a Nemzetközi Vöröskereszt területenkívüliségi jogát élvez, s ezért minden hivatalos egyén kötelessége az otthon lakóinak védelme.”⁸ Sztehlo Gábor ezt hivatalos, pecsétes levélben közölte a gyermekotthonok vezetőivel -- azonban utólag bevallotta, hogy sem a listák leadása a Belügyminisztériumnak nem történt meg (a másolatok Born íróasztalában voltak), sem a területenkívüliséget nem lehetett megszerezniük – mégis mind a magyar, mind a német hatóságok hitelt adtak neki és figyelembe vették. Például az Úri utca 19-ben kétszer is erre hivatkozva tudták elhárítani a német katonaság betelepülését. A névjegyzékek is csak részben tartalmaztak valós adatokat, a zsidós hangzású (német) nevek helyett álneveket tüntettek fel,⁹ s ezeket a gyerekeknek is gondosan be kellett tanulniuk.

Nej Ákos miniszteri tanácsos, nyugalmazott MÁV főigazgató, aki 1937 óta a budavári római katolikus egyházközség világi elnöke volt,¹⁰ és tevékenysége elismeréseképpen 1943. novemberében XII. Pius pápa a Nagy Szent Gergely rend lovagkeresztjével tüntette ki, felajánlotta Úri utca 19. sz. alatti házában nagy méretű, kilenc helyiségből álló lakását, és még tekintélyes összeggel, 9300 Koronával hozzá is járult gyermekotthonná történő berendezéséhez.

Fontos kérdés lenne, de csak találgatásokra vagyunk utalva: hogyan került kapcsolatba Nej Ákos a gyermekmentő akcióval. Többféle lehetőséget ismerünk. Talán Serédi Jusztinián hercegprímástól származott az elképzelés – ő terjesztette fel Nejt a pápai kitüntetésre --, de az sem elképzelhetetlen, hogy az embermentésben fontos szerepet vállaló és szintén a Várban, a Dísz téren működő apostoli nuncius, Angelo Rotta kezdeményezte. Távlabbi kapcsolatot sem lehet kizárnunk: Nej Ákosnak Balatonbogláron volt villája, ott, ahol az ellenzéki Kisgazdapárt alelnöke, országgyűlési képviselője, Varga Béla volt a plébános, aki fontos szerepet játszott mind a lengyel és francia hadifoglyok, mind a zsidók mentésében. Varga Béla és a Nej család közeli kapcsolatban állt,¹¹ Friedrich Born feladatköréhez pedig hozzátartozott a hadifoglyok érdekeinek képviselője is, már pedig Balatonbogláron jelentős francia és lengyel menekülttábor volt elhelyezve.¹² Kevésbé kizárt tehát a Vöröskereszt kapcsolatfelvétele Nej Ákossal ezen az úton (is).

November 7-én Friedrich Born visszaigazolta Neÿ Ákos lakásának elfogadását gyermekotthon céljára, november 13-án Sztéhlo Gábor kiadta a területenkívüliségről szóló hivatalos levelet -- amit november 22-én, a nyilaspuccs után mint Szálasival történt megállapodást rögzített ismét --, november 14-én Friedrich Born aláírásával megkapta Neÿ Ákos és családja a német és magyar nyelvű menlevelet, amit december 3-án orosz nyelven is kiállítottak, Neÿ Ákosék pedig átadták lakásukat, és leköltöztek a földszintre, leányáékhoz. Az átadott lakás leltára lakható körülményeket mutat: ágyakat, asztalokat, székeket, szekrényeket, konyhai és fürdőszobai berendezési tárgyakat, illetve tisztítószereket tartalmazott.¹³ Az "Ágnes 2" megjelöléssel szereplő menhely vezetője a Gyermekakció által kinevezett, a háziak által nem ismert Jovitzáné lett.

A ház lakóinak listája 31 nevet tartalmazott, amelyben – természetesen – a ház lakóin kívül mintegy felerészben a biztonságosnak gondolt Várba menekülő pesti barátok és a pince nélküli házakból ide jött ismerősök mellett „kibombázott” megjelölésű személyek is voltak. Ennek a listának alapján készült el a Vöröskereszt által kiadott, Born által aláírt lista, amely négy csoportra bontva „gondozókat”, „anyákat”, „gyerekeket” és „lakókat” tüntetett fel, az 1945. január 6-án aláírt, feltehetőleg már második vagy harmadik névjegyzékben összesen 49 személyt.¹⁴ Az „anyák” és a „gyerekek” között voltak az álnévvel felvettek.

A lakás átadása és működésének támogatása az üldözöttek segítésének keresztényi kötelessége mellett a Neÿ-család életének és a ház megmentésének szándékát is magában foglalta. A területenkívüliség, azaz a védelem biztosítása ezért is fontos kérdés volt, de amint az a későbbiekben kiderült, ez nemcsak tisztázatlan volt, de Sztéhlo Gábor olyan kötelezettségeket is vállalt, amelyekről Friedrich Born nem tudott. Fennmaradt Neÿ Ákosnak egy Sztéhlo Gáborhoz írt levélfogalmazványa 1945 február közepéről, amelyben így írt:

„T[isztelt] Bar[átom]

Az ostrom és a barlanglakás 7-ik hetében jónak látom a házamban elhelyezett Gyermekotthon ügyében néhány dolgot leszögezni.

*Először is még egyszer rá akarok mutatni arra, h[ogy] -- ahogyan azt Karácsonyig öt ízben írásban kifejtettem -- az otthon létesítését megelőző megegyezés alapja az volt, h[ogy] a házban lakók mind menlevelet kapnak (ezért kellett 3 napon belül akkor a fényképeket 2 példában beadni Hozzátok) s a ház területenkívüliséget fog élvezni. Ez volt a helyiségek átadásának és a 10.000 Pengő adománynak *conditio sine qua non*-ja. Ez utóbbira nézve a Te aláírásoddal (nem Born del[egátus] úréval) jött is két, ma is birtokomban levő értesítés.*

A föntiekben Born del[egátus] úrral is tárgyaltam a Sziklakórházban jan[uár] legelső napjaiban, aki nagy meglepetésemre a menlevelekről hallani sem akart, végre hozzájárult

ahhoz, h[ogy] (az enyémen kívül) 5 menlevél kiadassék. (...) Ugyancsak nem akart tudni területenkivüliségről s csupán annyit ígért, h[ogy] adott alkalommal v[ala]mely megfelelő írást hozzánk fog juttatni. Eddig ezt még meg nem kaptuk.

Szükségesnek látom ezeket leszögezni, hiszen a létesítésnek alapja voltak ezek a ...föltételek, amiket Ti acceptáltatok is.

A történeti hűség okából pár szóval vázolni akarom magának a menhelynek dolgát is. Igen szerencsétlen volt a Jovitzáné féle vezetői megbízatás, aki nem lakott ott, nem törődött az ügyekkel, a barlangba hurcolkodáskor pláne hűtlenül otthagya az otthont, s akinek érája alatt piszok, rendtelenség, tervszerűtlen élelmiszergazdálkodás uralkodott. Sok holmi (ezüst kanalak stb.) eltűnt, a gyerekek meg fönn a lakásban eltetvesedtek stb. Hogy akkor, mikor tudták, h[ogy] Te jössz inspiciálni, - látszatra rendet teremtettek, - nem irányadó. – Mindezek miatt, a legjobb érzéstől vezetve, vőm, Buzinkay György, - aki most vízholdás közben halálos sebesülést kapott és meghalt, - a legnagyobb erőfeszítéssel és élete kockáztatásával kimentette a Vör[ös]ker[eszt] élelmiszereit és egyéb dolgait, mert ki kell emelni, h[ogy] a Vör[ös]ker[eszt]esek ezzel egyáltalán nem törődtek, még a maguk dolgával is alig. Még kevésbé a távollévőkével. Buzinkayn kívül lányom, Ponráczné s Inkey b[áró]nő akarták az ügyeket kézbe venni s ezt Born delegatus ural..." A levéltöredék itt véget ér.

Ezekből a mondatokból érzékelhető, hogy a ház lakóinak és a Gyermekotthonnak az együttélése feszültségekkel volt teli, ami az adott rendkívüli viszonyok között tulajdonképpen természetesnek nevezhető. Neő Ákosék részéről a gyermekmentés, az abban való áldozatvállalás volt az indíték 1944 november elején, amikor még semelyikük sem sejtette a másfél hónappal később kezdődő ostrom megpróbáltatásait. Az állandósuló bombatámadások miatt december 30-tól mindenkinek le kellett költöznie a Vár alatti sziklabarlang-hálózatban kialakított légoltalmi pincékbe, ahonnan feljönni csak levegőzni lehetett a bombázások átmeneti szünetelésekor. A ház lakói részére 25 férőhely volt kialakítva, abban ekkor 48-51 embernek kellett elférnie. Nemsokára ott kellett főzni, mosakodni, hálólhelyeket kialakítani a XX. század közepén elképzelhetetlen viszonyok között, víz, villany és gázszolgáltatás nélkül. A pincében majdnem mindenki megbetegedett, öten meghaltak, és volt, akit napokig nem lehetett eltemetni. A zsúfoltság, ezek a körülmények már önmagukban állandó feszültségforrást jelentettek, amit fokozott még az, hogy két-három naponként bombatalálatot kapott a ház, összesen 26 alkalommal, 1945. január végére már több részén be is omlott.

Az 1990-es évek elején egy hölgy becsöngetett a Neő-Buzinkay lakásba, mert ezekre a nevekre még emlékezett. 1944-45-ben 6 évesen volt az Úri u. 19. gyermekotthonának lakója.

Elbeszéléséből ismertem meg először a Gyermekotthon életét a gyerek szemszögéből. Sajat történetét a közelmúltban az interneten részletesen elmondta.¹⁵

42-en voltak a menhelyen, akik közül ő még tizenvalahányra emlékezett, hamis papírokkal, például mint „erdélyi menekült” voltak nyilvántartva. „*Én Weckinger Julianna erdélyi menekült evangélikus kislányként szerepeltem az otthonban – írta Vázsonyi Ibolya 2015-ben --, és szépen mondtam a Miatyánkot, ezt Sztehlo lelkész – mint mindenkinél, nálam is – személyesen ellenőrizte, amikor anyám kivitt a gettóból bemutatni neki.*” Bátyját az Úri utca 16-ben működő gyermekotthonban helyezték el egészen addig, míg az az épület telitalálatot nem kapott; de amíg ott volt, addig sem volt lehetőségük bármiféle kapcsolatra. Védettnek érezte magát, de közösségi élet nem volt a Gyermekotthonban. Miután tetvesek lettek, lekopasztották őket. A földszinten volt a konyha, ott főztek nekik. Sok veszekedés volt a ház és a nevelők között¹⁶, de erről ők akkor nem tudtak. Amikor már bombatalálatot kapott az emeleti lakás, ruháik, mindenük elpusztult, őket a nevelők sokszor a lyukas papucsaikban zavarták ki a hóba gallyakat, fát szedni. A Gyermekotthon és a ház lakói részére minden nap kellett vizet hozni a Szentháromság téren levő ciszternából, ami életveszélyes feladat volt, és végül január végén három ember életébe került.¹⁷

A pince borzalmas élményeket tartogatott a gyerekek számára, mert az elfalazás túloldalán a német katonai Lazarett működött, ahol folyamatosan amputáltak, és ahonnan áthallatszott a halálhörgés. Vázsonyi Ibolyát egy másik gyerekkel együtt utolsóként vitték el a Gyermekotthonból: 1945. március elején jött érte az édesanyja Pestről, kétnapos gyalogúttal. Drága, nyereszkedő csónakossal kelt át a Dunán, oda-vissza, közben óbudai rokonoknál kellett megszállniuk.

A Gyermekotthon élelmiszerkészletének biztonságos helyen őrzése külön gondot okozott. A bombatámadások elől egy részüket a pincébe kellett lehordani, a nagy mennyiségű káposztát, burgonyát és szárított főzelékfélét pedig a mosókonyhában lehetett elhelyezni. Még január elején is jelentést kellett írni a nyilas Közellátási Kormánybiztosság részére, hogy az a Gyermekotthon tulajdona. Február 12 és 14 között, míg a lakók még a pincékben voltak, a romos házba hatvan orosz és magyar „felszabadító” katona szállásolta be magát, azokat is távol kellett tartani az élelmiszerkészlettől. Márciusra a nyers élelem nagyobbik része már elrohadt: a Gyermekotthon lakóinak létszáma akkorra 7 személyre csökkent, mégis a ház ekkor már szinte éhező gyerekeinek nem adtak sem az élelmiszerekből, sem a tápszerekből, holott erről Sztehlo Gábor már korábban rendelkezett – panasolta a február elején két gyerekével özvegyen maradt Buzinkay Györgyné.¹⁸

Sztechlo Gábor szintén ekkoriban, 1945. márciusban értesítette a gyermekotthonok vezetőit, hogy az addigi formában megszűnik a Nemzetközi Vöröskereszt gyermekotthon hálózata, ezek védettsége, a kisebb létszámú, kiürült otthonok teljesen megszűnnek, a Jó Pásztor Gyermekakcióvá alakuló szervezet pedig az árván maradt gyermekek gondozására összpontosítja erejét. Az intézkedés nyilván összefüggött azzal, hogy a szovjet hatóságok nyomására Friedrich Bornnak el kellett hagynia Magyarországot, s az március 31-én be is következett.¹⁹

Az Úri utca 19-ből 1945. március 26-án költözött ki véglegesen a Gyermekotthon, de ezután még hosszabb időt vett igénybe megmaradt és még használható bútorainak elszállítása a romos házból: áprilisban Preisich Gábor a Nemzeti Segély megbízásából a Janka utcai tébécé-gyermekotthonba szállított el ágyakat és matracokat, 1946. szeptemberében pedig hét gyermek vaságyat vett át dr. Dubay Miklós az Erzsébet Apácák Kórháza részére.

A romos épület helyreállítása időközben elkezdődött, és az a tulajdonosok minden megmaradt értékét és energiáját igénybe vette -- hogy mire tető alá került a ház, bekövetkezzék államosítása. Az pedig feledésbe merült, hogy falai között és pincéjében 20 üldözött élte túl a Holokausztot, a náci-nyilas terrort.

Jegyzetek

¹ Sztechlo Gábor: Isten kezében. 3. kiad Bp. 1994. 45. oldal

² Ney Klára Mária: A budai Vár ostroma. In: Élet az óvóhelyen. Vári ostromnaplók, 1944-45. Szerk.: Buzinkay Géza. Budapest, Várbarátok Köre – Litea, 2003. 63. oldal

³ Történeti áttekintés Friedrich Bornról. www.voroskereszt.hu (letöltve: 2017. 02. 11.)

⁴ Sztechlo Gábor i.m. 63. oldal

⁵ Az Úri utca 19-ben működő gyermekotthon iratanyaga: Holokauszt Emlékközpont, Gyűjtemény, 2013.15.1-21.

⁶ Sztechlo Gábor i.m. 131. oldal

⁷ Sztechlo Gábor i.m. 131., 145. oldal

⁸ Sztechlo Gábor i.m. 78. oldal

⁹ Sztechlo Gábor u.o.

¹⁰ Maczó Ferenc: A plébánia története a millenniumtól a II. világháborúig. In: Mátyás-templom. A budavári Nagyboldogasszony-templom évszázadai (1246-2013). Kiállítási katalógus. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum 2015. 546. oldal

¹¹ Ney Ákos unokáját, e dolgozat szerzőjét is ő keresztelte meg

¹² Történeti áttekintés Friedrich Bornról. www.voroskereszt.hu (letöltve: 2017. 02. 11.)

¹³ Holokauszt Emlékközpont, Gyűjtemény, 2013.15.7.

¹⁴ Holokauszt Emlékközpont, Gyűjtemény, 2013.15. 16.

¹⁵ http://szdnyi.blogspot.hu/2015/10/egy-sztechlo-hazrol-es-egy-szoborrol_16.html Az itt leírt történet néhány kis részletében különbözik csak attól, amit Vázsonyi Ibolya húsz évvel korábban elmondott nekem, viszont plasztikus részletekben sokkal gazdagabb. (B.G.)

¹⁶ Anyám, dr. Borsos Béláné (özv. dr. Buzinkay Györgyné sz. Ney Katalin) elmondása szerint a nevelők nagyon rosszul bántak a gyerekekkel, még az ételt is gyakran elelték előlük. Bizonyára a „veszekedés” ezzel is összefüggött. (B.G.)

¹⁷ részletesen l. Ney Klára Mária i.m. 82-89. oldal

¹⁸ Holokauszt Emlékközpont, Gyűjtemény, 2013.15. 18.

¹⁹ „...valamelyik munkatársam följelentett a GPU-nál, mondván, hogy jó kapcsolatokat tartottam fenn a német szervezetekkel és az elmenekült magyar kormánnyal” -- írta Born. Történeti áttekintés Friedrich Bornról.
www.voroskereszt.hu (letöltve: 2017. 02. 11.)